
---

§ 4. Фактчекінг у роботі сучасного журналіста – дієвий спосіб протистояння інформаційним загрозам

Передумови виникнення фактчекінгу. В умовах інформаційних війн та маніпуляцій гостро постала проблема перевірки на достовірність відомостей, що функціонують в інформаційному просторі. Понад десять років тому, 2003 року, як окремий жанр журналістики з'являється фактчек, а з 2016 року він стає трендом журналістських розслідувань. За даними дослідницької американської організації «Duke Reporters' Lab», нині у світі працює 121 фактчекінгова організація в понад сорока країнах.

У вітчизняний медіапростір фактчек як тренд розслідувань увійшов досить стрімко. «У першу чергу, це було пов'язано з хвилею антиукраїнської пропаганди, яка швидкими темпами наповнювала інформаційні потоки фейковими і відверто брехливими повідомленнями. Наші засоби масової інформації на той час виявились не готові протистояти такій масштабній, спланованій інформаційній війні. Тому без перебільшення можна сказати, що концепт фактчек, який взяли на озброєння професійні журналісти, став у найгостріший період форпостом контрпропагандистської «оборони». Наступний крок просування фактчеку був логічний і закономірний – політичне та державно-чиновницьке середовище за роки безкарності та відсутності відповідальності за свою публічну риторику настільки звикло до словесних маніпуляцій, оголошення неправдивих перекручених фактів, публічних популістських заяв, що вважало це за норму» [5, с. 5]. Але настав час суспільству контролювати дотримання політиками своїх обіцянок.

Поняття фактчеку. Фактчек (фактчекінг) – це перевірка реплік політиків та громадських діячів на точність і правдивість. Це сучасний інструмент журналістських розслідувань, який має унікальний концепт, технічні особливості і спрямований на викриття

популізму, маніпуляцій, недостовірних фактів у риторичі спікерів різного рівня, публікаціях засобів масової інформації.

Олександр Гороховський, головний редактор ресурсу «FactCheck-Ukraine», куратор «Checkregion-ua», зазначає, що фактчек – це «потужний, дієвий інструмент викриття політичних маніпуляцій та фактичних спекуляцій на болючих соціальних темах, яскравий засіб демонстрації реальної компетенції політиків та чиновників, платформа для глибоких розслідувань, підкріплених фактами з відкритих джерел, що практично унеможлиблює звинувачення в заангажованості та суб'єктивності» [5, с. 6].

Створення фактчекінгових організацій. Нерідко фактчекінгові організації утворюються при університетських відділеннях журналістики.

Наприклад, на початку 2012 року з ініціативи студентів факультету соціальних студій Університету Т. Г. Масарика (м. Брно, Чехія) виник «Demagog.cz». «За взірцем словацьких колег вони вирішили створити проект, який у чеському політичному середовищі звернув би увагу на фактичні твердження, їхню достовірність і одночасно міг би ці дані передати чеському суспільству і таким чином підтримати його зацікавлення політичною ситуацією в Республіці» [5, с. 16].

Напередодні виборів президента та конгресменів в Університеті Вісконсин-Медісон (штат Вісконсин, США) у 2016 році запустили проект «The Fact Checks», суть якого полягає в тому, що студенти під контролем викладачів перевіряють місцевих політиків. Студентами з Кельнської школи журналістики (Німеччина) був заснований проект «Faktenzoom». Вони аналізували заяви, які робили сім політиків на чотирьох головних політичних ток-шоу протягом чотирьох місяців.

Ще одним типовим способом виникнення фактчекінгових ресурсів є створення їх при редакціях засобів масової інформації. Так, у 2014 році відома шведська газета «Metro» запустила власний проект з фактчекінгу «Viralgranskaren». Зараз ним опікуються двоє журналістів одночасно зі щоденною роботою в газеті. Їм вдається розвінчувати по кілька фейків за тиждень. Матеріали виходять як на шпальтах «Metro» і її сайті, так і в ще одній популярній шведській

газеті, яка розповсюджується безкоштовно. Одна з цілей «Viralgranskaren» – достукатися до широкої аудиторії і, зокрема, до тих, хто ідеологічно підтримує меседжі авторів вірусного фейкового контенту [15]. У тому самому році виник канадський проект «BaloneyMeter» при виданні «The Canadian Press». 2015 року в Іспанії видання «El Confidencial» запустило проект «La Chistera», а 2016 року в Ірландії газета «The Journal.ie» започаткувала фактчекінговий проект як експеримент напередодні виборчої кампанії [1].

«PolitiFact», одна з найбільших фактчекінгових організацій на ринку, утворена 2008 року. Нею володіє видання «Tampa Bay Times» зі штату Флорида, США. За останні роки відкрилося близько 15 регіональних американських відділень «PolitiFact». Багато фактчекінгових компаній при редакціях засобів масової інформації працюють сезонно, у період найбільшого попиту та інтересу – під час виборів, як-от: «Vox», «Five Thirty Eight», «Fox News», «Politico» чи інші [1].

Дедалі популярнішим стає тренд боротьби з фейками спільними зусиллями. Це спонукає фактчекінгові організації до медіапартнерства. «Crosscheck.firstdraftnews.com» – проект, створений у Франції перед виборами – об'єднав 19 національних і регіональних медіа. Вони оперативно перевіряли пов'язані з виборами новини і поширювали результати перевірки. Південнокорейський проект «SNU FactCheck» для спільного аналізу новин об'єднує 16 провідних видань країни. Сеульський національний університет створив його як майданчик для дискусій. Тому учасники не роблять остаточних висновків – лише обговорюють, чому той чи інший факт є правдою чи фейком, методи фактчекінгу тощо. У Норвегії чотири головні медіа (дві найбільші норвезькі газети-таблоїди, які були конкурентами понад 70 років, суспільний мовник і найпопулярніший комерційний телеканал країни) створили сайт faktisk.no для боротьби з фейками під час виборів. Проект став популярним та продовжив свою роботу і після виборів [10].

Частина фактчекінгових організацій з'являється за допомогою так званого краудфандингу (громадського добровільного

фінансування, яке здійснюється заради підтримки якогось проекту). Саме так виник в Оттаві канадський фактчекінговий проект «FactsCan» напередодні виборів у 2015 році: на запуск сайту троє фактчекерів – Дана Вагнер, Якоб Шрьодер та Тайлер Коммерс – зібрали кошти через краудфандинг. Український проект «StopFake» з моменту заснування існував як волонтерський, але пізніше до підтримки його роботи також було залучено краудфандинг.

На тлі активного обговорення ролі таких компаній, як Facebook і Google, у поширенні фальшивих новин, зокрема їхнього впливу на результати виборів у США 2016 року, Google оголосив, що виділить £ 150 000 для трьох британських організацій, що працюють над проектами з перевірки фактів («Full Fact», «Factmata» та «The Ferret»), щоб допомогти журналістам і громадськості уникнути поширення фейкових новин [21]. 2017 року Google запустив процедуру фактчекінгу в новинному агрегаторі і пошукових запитах по всьому світу, і тепер у пошуковій видачі та новинному сервісі Google News перевірені факти або матеріали будуть відзначені спеціальним маркуванням (на перевірених статтях ставиться мітка FactCheck) [22].

Для додаткового контролю Facebook звернувся до професійних фактчек-організацій, які перевіряють публікації і заяви на правдивість. Марк Цукерберг окремо відзначив, що Facebook буде щільніше працювати з журналістами, які звертають увагу на поширення фейків, а також застосовуватиме різні види санкцій до тих, хто професійно поширює фейки, щоб заробляти на рекламі [20].

Фактчекінг стосується різних сфер суспільного життя: від політики до екології. Так, політичний фактчекінг «допомагає людям усвідомити найважливіші теми в політичному середовищі і зрозуміти, як політики дають їм раду» [19]. «Інша важлива функція фактчекінгу – тримати політиків підзвітними. Ми маємо відстежувати, чи дотримуються вони своїх обіцянок, чи кажуть правду» [19]. Для суспільства загалом і виборців зокрема важливо знати правду про політичних діячів, а для журналістів – не поширювати неправдиву інформацію. Виконавчий директор провідної американської фактчекінгової організації «PolitiFact» Аарон Шарокман зазначає: «Якщо журналіст поширює фейки, то ця людина не виконує ролі

журналіста. Так, вона грає роль журналіста, але не поводить себе як професійний журналіст. Справжня роль медіа інша. Медіа повинні перевіряти тих, хто має владу, задля допомоги тим, хто її не має. Це місія журналістики. У США журналісти переважно критикують владу. Як на мене, це почесна місія – пояснювати людям комплексні речі та їхній вплив на життя, і в зворотному напрямі – як рішення, які вони приймають, впливають на політичний дискурс» [19].

Віднедавна й в Україні з'явилися фактчек-медіа. Найвідоміші серед них – інтернет-проект «Stop Fake», аналітична платформа «Vox Check» та фактчек-ЗМІ «Слово і Діло».

Сайт для перевіряння фактів stopfake.org (проект «Stop Fake») запустили 2 березня 2014 року. Його засновниками стали випускники Могилянської школи журналістики та програми для журналістів і редакторів «Digital Future of Journalism». Основною метою проекту активісти називають перевіряння та спростування перекрученої інформації та пропаганди про події в Україні, що поширюють через ЗМІ. Зі слів учасників, діяльність їхньої групи спрямована на збереження України як самостійної та незалежної держави. Окрім впливу пропаганди на Україну, проект також досліджує її методи роботи і в інших країнах: від Сирії і Туреччини до країн ЄС і колишнього СРСР [22].

«Vox Check» – заснований і працює на базі незалежної аналітичної платформи «Vox Ukraine» і систематично перевіряє заяви топових політиків [5, с. 11].

Аналітична платформа «Слово і Діло» – єдиний в Україні засіб масової інформації, який виконує системний моніторинг обіцянок публічних персон з метою підвищення рівня підзвітності та прозорості влади. На порталі щоденно публікуються найважливіші новини України і світу, коментарі, авторські статті, інфографіка та аналітика на суспільно-політичні теми.

За вісім років роботи колектив «Слова і Діла» зібрав понад 40 тис. обіцянок [9]. На порталі можна перевірити рівень відповідальності будь-якого політика / чиновника, дізнатися, які обіцянки він виконав, а які – ні, порівняти між собою рівні

відповідальності будь-яких політиків [14]. «Слово і Діло» відстежує обіцянки таких посадових осіб: Президент і Адміністрація, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, голови обласних адміністрацій, мери міст. За даними проекту «Слово і Діло», Президент України Петро Порошенко за 4 роки правління дав 320 обіцянок, із яких 41% виконав, 25% – ні. Ще 34% зараз перебувають у процесі виконання (рис. 4.1).

Як виявилось, маніпуляція інформацією, поширення «альтернативних фактів» стосуються не тільки власне політики, а й тем екології, зміни клімату. Так, наприклад, журналісти незалежної новинної організації «Inside Climate News» проаналізували промову голови Управління з охорони навколишнього середовища США Скотта Прюїтта і дійшли висновку, що той спекулює фактами про зміну клімату, Паризьку угоду (договір, підписаний наприкінці 2015 року 195-ма країнами, що мав стати дорожньою картою утримання зростання середньої температури на планеті в межах 1,5-2°C). А в колонці CNN про Паризьку угоду, за висновками чотирьох науковців, американський сенатор Тед Круз неправильно інтерпретував збитки та прибутки від скорочення викидів парникових газів: науковці оцінили наукову достовірність матеріалу як «дуже низьку» [7].

Серед найвідоміших фактчекінгових ресурсів про зміни клімату – «Inside Climate News», «Global Climate Change» і «Climate Feedback».

«Inside Climate News» – незалежна новинна організація, яка спеціалізується на екологічній проблематиці, зокрема, питаннях розвитку енергетики та її впливу на довкілля і добробут населення. «Global Climate Change» – проект Національного управління з аеронавтики й дослідження космічного простору (NASA), який містить відомості про докази наявності глобального потепління, його причини та наслідки. «Climate Feedback» є спільним проектом програмістів та кліматологів зі ступенем PhD, створеним за підтримки Каліфорнійського університету. Перші зондують інтернет-простір у пошуках гучних історій про клімат, другі – аналізують та оцінюють ці історії за різними критеріями якості журналістського тексту за шкалою від «дуже низької» до «дуже високої». Ресурс

надсилає сповіщення авторам матеріалів та редакторам видань, де вони були опубліковані, про те, що їх переглянули і прокоментували експерти [7]. «Концепція полягає в тому, щоб надати можливість науковцям висловити свою точку зору, аби їхній голос теж лунав у медіасередовищі. Для цього ми просимо їх робити огляд статей на предмет точності та достовірності інформації», – пояснив ідею проекту экс-працівник Національного управління океанічних і атмосферних досліджень та засновник «Climate Feedback» Еммануель Вінсент [7]. Місія цієї ініціативи, як зазначають її учасники, є педагогічною: «Ми віримо, що інформувати наших співгромадян щодо того, на чому знаються вчені, – це наш громадянський обов'язок». На основі відгуків читачі можуть сформулювати думку щодо того, які медіа надають найбільш достовірну інформацію про зміну клімату, а які вдаються до маніпуляцій [7].

Методологія фактчеку. Фактчекери всіх країн керуються основними принципами Міжнародної фактчек-асоціації, яка регулярно проводить наукові конференції з обміну досвідом, підтримує наявні ресурси та сприяє появі й розвитку нових [5, с. 10].

Міжнародна мережа фактчекінгу Інституту Пойнтера (International Fact-Checking Network, Poynter Institute) прийняла міжнародний Кодекс фактчекінгу (The Principal Code), в якому вказані такі принципи [10]: неупередженість і чесність, прозорість джерел, прозорість фінансування і організації, прозорість методології, відкриті і чесні виправлення.

Фактчекінг у порівнянні з традиційною журналістською діяльністю – витратна справа. «Для підготовки однієї історії, – зазначає виконавчий директор фактчекінгової організації «PolitiFact» Аарон Шарокман, – ми маємо витратити 1-2 дні. У звичайній газеті журналіст інколи може написати три історії за день. Багато власників кажуть, що їм потрібні історії про злочини, про місцеву владу, спорт тощо і що в них немає часу й сил займатися фактчекінгом, тому що це коштує грошей і займає багато часу» [19].

Об'єктом фактчеку є публічна заява. Журналістові, що займається фактчекінгом, насамперед потрібно розуміти, що саме перевіряти. Перевіряються тільки заяви, які містять посилання на факти, наприклад:

статистичні чи соціологічні дані у відсотках, результати діяльності певної особи в минулому, які можуть бути підтверджені відео, підписом у документі тощо. Не перевіряються «суб'єктивні судження чи прогнозування наслідків різних політичних і неполітичних заходів. Причиною є, звичайно, відсутність будь-якої чіткої задокументованої фактологічної основи таких тверджень [5, с. 14].

Олександр Гороховський розповідає, що в проєкті «FactCheck.ua» журналісти перевіряють на достовірність заяви, резонансні факти, події, публікації у засобах масової інформації, фото- та відеоматеріали, чутки та обґрунтування судових рішень. «За рік роботи ми проаналізували 450 заяв наших чиновників. Статистика трохи сумна: половина заяв – брехня. Це не означає, що політик брехун, але ми вказуємо, що він подає недостовірні факти. 27% – напівправа, 21 % – правда. Більша частина політиків маніпулює, вдається до популізму та припускається помилок», – зауважує він [13].

Обіцянки журналісти вишуковують у друкованих засобах масової інформації, на сторінках політиків у соціальних мережах, на теле- та радіоефірах, у публічних виступах. «Обіцянкою може стати зобов'язання щось зробити або не робити, виходячи з власних посадових обов'язків, політичної та партійної приналежності або моральних, соціальних чи громадянських цілей. Цих критеріїв достатньо, щоби фіксувати навіть ті заяви, що виходять за межі компетенції держслужбовця. Водночас обіцянкою може стати лише те, що піддається перевірці. “Я зроблю Одесу перлиною Чорного моря” – це демагогія» [9]. Такі заяви неможливо перевірити. Головний редактор «Слова і Діла» Катерина Пітеніна наголошує: «для перевірки виконання обіцянок... колеги надсилають у різні державні органи запити, телефонують або, якщо є можливість, виїжджають на місце» [9].

Звернімося до зарубіжного досвіду відбору інформації для перевірки. Фактчекери найбільш впливових засобів масової інформації світу говорять, що методика відбору цитат абсолютно прозора й об'єктивна та не залежить від імені політика. «По-перше, нас цікавлять цитати, що містять факти, а, по-друге, теми, за якими кандидати активно сперечаються», – розповідає директор і головний

редактор найстарішого фактчек-проекту в світі «FactCheck.org» Ежен Кайлі. Аналогічної практики фактчеку дотримується «The Guardian», при цьому видання також бере до уваги часто повторювані тези, на які політики роблять особливий акцент в ході своєї кампанії [18].

З технічного погляду американський проект «FactCheck.org» перевіряє політичні дебати так: шість фактчекерів одночасно дивляться прямий ефір (найчастіше географічно вони перебувають у різних місцях) і обмінюються повідомленнями онлайн, обговорюючи, які цитати варто було б взяти для перевірки. Після закінчення дебатів складається список тверджень, які фактчекери вирішили точно перевірити, а за які немає сенсу братися. Кінцевий список цитат підписує головний редактор, а далі вони вже перевіряються [18].

Базовий алгоритм перевіряння фактів для журналістів-фактчекерів такий:

- 1) обирається матеріал і виділяються в ньому твердження, що потребують перевірки;
- 2) обирається якомога оперативніший та якісніший спосіб перевіряння;
- 3) здійснюється пошук у авторитетних джерелах інформації підтвердження, що допоможуть класифікувати повідомлення як правдиве, неправдиве, оманливе або таке, що не можна перевірити;
- 4) відібраний і проаналізований факт супроводжується коментарем, у якому аргументується вибір перевірки саме цього факту та її результат;
- 5) здійснюється експертна перевірка коментаря на якість і надійність джерела, відповідність класифікації;
- 6) якщо коментар проходить перевірку, здійснюється перехресний фактчекінг (фінальна перевірка на внутрішню логіку); якщо ні – дослідник виправляє коментар, враховуючи зауваження експерта;
- 7) залучається зовнішній експерт, який, якщо це потрібно, оцінює текст;
- 8) публікуються перевірені дані; публікуючи їх, слід покликатись на джерела перевіряння та експертів [6].

Фактчекер перевіряє інформацію у відкритих офіційних джерелах. Найголовнішою відмінністю фактчеку від звичайних розслідувань є повна відмова, принципове невикористання в доказовій базі інсайдерської та неофіційної інформації. Для побудови дослідження фактчек користується *тільки офіційними джерелами інформації*, як українськими, так і зарубіжними, відповідями на запити в держоргани та зарубіжні інституції [5, с. 24]. Наприклад, джерельними базами можуть бути ресурси Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Міжнародного валютного фонду, Всесвітнього банку та ін.

У «Посібнику з перевірки» (Verification Handbook) [11], виданому Європейським центром журналістики, визнані світовою спільнотою редактори та журналісти дають рекомендації, як перевіряти контент на правдивість. Посібник містить перелік онлайн-інструментів, за допомогою яких можна перевірити на істинність, або верифікувати, такий контент: текстові публікації; фото- та відеоматеріали; першоджерела інформації; окремих осіб, які поширюють інформацію; акаунти в соцмережах.

Нині ведеться робота з автоматизації фактчекінгу. Використання комп'ютерів допоможе зробити фактчекінг значно швидшим. Професор журналістики та суспільної політики в Університеті Дьюка, засновник «PolitiFact» Білл Адер зазначає, що на часі створення ботів-фактчекерів і що в університеті буде запускатися великий проект, щоб краще координувати проекти по всьому світу й забезпечити безперебійну автоматизовану перевірку фактів на багатьох платформах [4]. У червні 2017 року група вчених, журналістів і експертів ініціювала конкурс «Fake News Challenge». Була поставлена мета – вивчити можливості боротьби з фейковими новинами. У фокусі уваги опинилися програми з перевірки фактів штучним інтелектом. Коментуючи результати конкурсу, один із організаторів Деліп Рао заявив таке: «Сьогодні більшу частину роботи з перевірки фактів і відстеження фейкових новин доводиться робити вручну, і ми сподіваємося, що це можна буде змінити». «У той же час, на

нинішньому етапі інструменти перевірки фейків, якими послуговуються ШІ та нейронні мережі, можуть бути тільки помічниками в роботі людей, але поки не можуть стати повноцінними автономними інструментами», – зробили висновки на основі результатів конкурсу журналісти видання «Wired» [2].

Структура і стиль фактчеку як жанру журналістики.

Фактчек – видовий варіант журналістського розслідування, тож він має схожі загальні *структурні елементи*, а саме: об'єкт дослідження; доказову базу; посилання на компетентні джерела; коментарі експертів; логічний висновок [5, с. 21].

Фактчек містить такі *сміслові блоки*: 1) об'єкт розслідування (публічна заява (рідше резонансний факт) особи, яку можна дослідити); 2) суть питання (інформаційна преамбула, що надає додаткову роз'яснювальну інформацію, яка передує доказовим елементам); 3) докази та аргументи (факти, статистичні дані, документи та документальні свідчення, отримані тільки з відкритих офіційних джерел; інформація від експертів, підкріплена документальними свідченнями чи посиланнями на відкриті джерела); 4) вердикт (висновок-вирок: брехня, правда чи напівправа – з коротким аргументованим поясненням) [5, с. 23].

Висновок, або вердикт, має чітку структуровану форму та критерії, щоб запобігти суб'єктивності та використанню оціночних суджень. В українській версії фактчеку використовується три типи вердиктів / висновків – «правда», «напівправа», «брехня» [5, с. 24] (рис. 4.2).

У кожної країни є свої типи вердиктів, позначки правдивості заяв політиків. Норвезька організація «Faktisk» запропонувала шкалу з 5 категорій, позначених різними кольорами: «абсолютно правдиво», «частково правдиво», «непевно», «частково неправдиво», «повністю неправдиво» [16]. А от канадський проект «Baloney Meter», що перевіряє канадських політиків, вимірює рівень правдивості кількістю ковбаси у висловлюванні. «Baloney» англійською – «болонська варена ковбаса». Переносне значення цього слова – «неправа», «брехня». У статті «Розквіт фактчекінгу у світі: огляд найцікавіших проектів» наведено цікавий приклад використання цього вердикту: «Коли лідер канадських консерваторів сказав, що

марихуана значно небезпечніша, ніж цигарки, фактчекери зазначили, що в цьому твердженні «багато ковбаси». Якщо ж висловлювання правдиве, пишуть, що в ньому «немає вареної ковбаси». Ще може бути «трішки вареної ковбаси», коли твердження загалом правдиве, однак потребує уточнення» [1] (рис. 4.3).

Мексиканці свою шкалу істинності твердження ілюструють мисливським собакою в капелюсі детектива Шерлока Холмса, який «винюхує брехню політиків» (рис. 4.4). Фактчекінговий проект видання «Animal Politico» народився 2015 року під назвою «Мисливський пес» (з ісп. *Elsabueso*), головна його увага прикута до політиків національного рівня.

У бразильському проекті «Lupa», яке систематично й безперервно перевіряє точність інформації, тексти прикрашають кумедні пінгвіни, які змінюються залежно від категорії (рис. 4.5).

Логотипом сайту іспанського фактчекінгового проекту «La Chistera» є циліндровий капелюх із зайцем усередині. Такий вибір пояснюють тим, що в «суспільстві та політиці багато фокусників, які пропонують свою правду з твердженнями, витягнутими з капелюха» [1], і, відповідно, фактчекери позначають матеріали за рівнем правдивості зайцями різних кольорів, а якщо висловлювання політика цілковитий міф, то маркують його рожевим єдинорогом (рис. 4.6).

Структура та концептуальні особливості фактчеку спрямовані на: максимальне унеможливлення суб'єктивної інтерпретації інформації; запобігання маніпуляції доказовими даними; уникнення факту упередженості при побудові висновку / вердикту; запобігання обвинуваченням у заангажованості інформації [5, с. 24].

Фактчек-матеріали мають і свою стильову специфіку. «Фактчек-ресурси, як це демонструє зарубіжний і український досвід, спрямовані на широку читацьку аудиторією, тож стиль та стилістика подачі текстів повинні бути максимально доступні для сприйняття. Одне з важливих завдань журналіста-фактчекера – «перетворити» специфічну фахову інформацію в загальнозрозумілу, зробити аналітику продуктом масового споживання» [5, с. 29]. Фактчек «має відповідати головним особливостям ділового формату. А саме: інформативність; точність та стандартизація формулювань;

цитування першоджерел (за необхідності); чітка логіка речень і самого тексту в цілому; відсутність емоційності у висловлюваннях; уникнення оціночних суджень» [5, с. 97]. Оскільки це аналітика доступного формату, О. Гороховський радить: «уникати стандартизації формулювань, цитування першоджерел не повинно йти в розріз із простотою сприйняття тексту; інформативність має бути оптимально достатньою для того, щоб побудувати логічний доказ і не перевантажувати дослідження занадто великим обсягом цифрових чи документальних даних; звести до мінімуму вживання канцеляризмів, типових професійних словосполучень та зворотів, використовувати для їх пояснення доступну лексику, синоніми; використовувати прості речення, думку легше сприйняти, якщо її розбити на два речення, прислівникові та дієприслівникові звороти вживати лише у разі необхідності» [5, с. 97].

Для кращого сприйняття читачами аналітичної інформації потрібно використовувати її візуалізацію (таблиці, схеми, карти, графіки, інфографіку, тизерну графіку).

Крім зазначених форм подання інформації, українські фактчекінгові ресурси практикують використання рейтингів та політичних карикатур. Олексій Набожняк, викладач Могиллянської школи журналістики та експерт фактчекінгового ресурсу «StopFake», рекомендує візуалізувати результати перевіряння якомога лаконічніше. «Якщо повідомлення містило факти чи цифри, краще подати їх у вигляді простих діаграм або графіків – це полегшить читачам розуміння того, в чому була брехня. І якщо перевірені тези є правдивими, про це теж потрібно писати» [6].

Отже, у добу постправди ефективним засобом отримання правдивої інформації є фактчекінг. Це новий і актуальний вид журналістського розслідування, що має свою методологію. Фактчекінг дає змогу викрити неправдиву інформацію, порожні обіцянки, популізм і маніпуляцію, до яких вдаються політики. Якщо громадяни будуть отримувати правдиву інформацію про діяльність політиків, це позитивно впливатиме на результати виборів, дасть змогу контролювати високопосадовців та формувати політичну грамотність населення, а відтак демократичне суспільство.

Завдання і запитання до параграфа

1. Назвіть передумови виникнення й активізації фактчекінгу у світі та Україні.
2. Як переважно створюються фактчекінгові організації?
3. Що таке фактчек і яке його завдання?
4. Що є об'єктом фактчекінгу? Який алгоритм перевіряння інформації журналістом-фактчекером?
5. Що спільного та відмінного між фактчеком і класичним журналістським розслідуванням?
6. Прочитайте статтю С. Одаренка «Як розпізнати порожні обіцянки в політичній рекламі» [9] та сформулюйте правила «інформаційної гігієни», які допоможуть самостійно розпізнати популізм і необгрунтовані обіцянки політиків.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Бабак А. Розквіт фактчекінгу у світі: огляд найцікавіших проектів / А. Бабак // Детектор медіа. – Режим доступу: http://ms.detector.media/web/online_media/rozkvit_faktchekingu_u_sviti_oglyad_naytsikavishikh_proektiv (дата звернення: 15.05.2018).
2. Баловсяк Н. Штучний інтелект: виклики і сподівання для фактчекінгу [Електронний ресурс] / Н. Баловсяк // Stopfake.org. – 13.10.2017. – Режим доступу : <https://www.stopfake.org/uk/shtuchnyj-intelekt-vyklyky-i-spodivannya-dlya-faktchekingu> (дата звернення: 05.06.2018).
3. Вірна Н. Чому українським ЗМІ, що провадять розслідування, потрібен фактчекінг [Електронний ресурс] / Н. Вірна // Ні корупції!. – Режим доступу : <http://nikorupciji.org/2014/12/22/chomu-ukrajinskym-zmi-scho-provadyat-rozsliduvannya-potriben-faktchekinh> (дата звернення: 30.04.2018).
4. Гордієнко Т. Рік популістської журналістики, фактчекінгу та відеотрансляцій – медіапрогнози-2017 [Електронний ресурс] / Т. Гордієнко // Детектор медіа. – 17.01.2017. – Режим доступу : http://ms.detector.media/trends/1411978127/rik_populistskoi_zhurnalistiki_faktchekingu_ta_vidyetranslyatsiy_mediaprogozi2017 (дата звернення: 10.05.2018).
5. Гороховський О. М. Фактчек як тренд розслідувань: можливості та перспективи : практичний посібник / О. М. Гороховський. – Дніпро : ЛІРА, 2017. – 133 с.
6. Ейсмунт В. Інструменти фактчекінгу: як професійно відрізнати брехню від правди [Електронний ресурс] / В. Ейсмунт // Інститут масової інформації. – Режим доступу : <http://imi.org.ua/articles/instrumenti-faktchekingu-yak-profesiyno-vidriznyati-brehnyu-vid-pravdi/> (дата звернення: 02.06.2018).

7. Куцай Я. Де шукати правду про зміну клімату: три фактчекінгових проекти [Електронний ресурс] / Я. Куцай // Детектор медіа. – 08.06.2017. – Режим доступу : http://ms.detector.media/mediaprosvita/how_to/de_shukati_pravdu_pro_zminu_klimatu_tri_faktchekingovikh_proekti (дата звернення: 01.06.2018).
8. Німецький проект з фактчекінгу призупинив роботу через рішення суду [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 19.01.2017. – Режим доступу : http://ms.detector.media/media_law/government/nimetskiy_proekt_z_faktcheking_u_prizupiniv_robotu_cherez_rishennya_sudu (дата звернення: 18.05.2018).
9. Одаренко С. Як розпізнати порожні обіцянки в політичній рекламі [Електронний ресурс] / С. Одаренко // Детектор медіа. – 02.08. 2017. – Режим доступу: http://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/yak_rozpiznati_porozhni_obitsyanki_v_politichniyu_reklamі (дата звернення: 28.05.2018).
10. Осока С. 15 хороших новин про фактчекінг та одна погана – від Ольги Юркової, співзасновниці Stop Fake [Електронний ресурс] / С. Осока // Інститут розвитку регіональної преси. – Режим доступу: <https://irrp.org.ua/15-horoshyh-novyn-pro-faktcheking-ta-odna-pogana-vid-olgy-yurkovoyi-spivzasnovnytsi-stopfake-2> (дата звернення: 17.04.2018).
11. Посібник з верифікації [Електронний ресурс] / Центр Європейської Журналістики ; Асоціація Видавців (УАВПП). – 2014. – Режим доступу : https://verificationhandbook.com/book_ua (дата звернення: 06.06.2018).
12. Про фактчекінг у добу Постправди [Електронний ресурс] / С. Бондар // Opinion. – Режим доступу: <https://opinion.biz.ua/2017/11/13/pro-faktcheking-u-dobu-postpravdi> (дата звернення: 20.05.2018).
13. Проказа Д. Брехня, правда й напівправда: фактчекери про війну з дезінформацією [Електронний ресурс] / Д. Проказа // Детектор медіа. – 02.06.2017. – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/126597/2017-06-02-brekhnya-pravda-i-napivpravda-faktchekeri-pro-viynu-z-dezinformatsieyu> (дата звернення: 03.05.2018).
14. Слово і діло [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Слово_і_Діло (дата звернення: 14.05.2018).
15. Толокольнікова Т. «Существует шесть категорий создателей фейков», – редактор шведского фактчекінгового проекта [Електронний ресурс] / К. Толокольнікова // Детектор медіа. – 10.04.2018. – Режим доступу: http://ms.detector.media/mediaprosvita/how_to/suschestvuet_shest_kategoriy_sozdateley_feykov_redaktor_shvedskogo_faktchekingovogo_proekta (дата звернення: 05.06.2018).
16. Толокольнікова Т. Від «абсолютної правди» до повної брехні: як у Норвегії перевіряють факти [Електронний ресурс] / К. Толокольнікова // Детектор медіа. – 24.10.2017. – Режим доступу : http://ms.detector.media/web/online_media/vid_absolyutnoi_pravdi_do_povnoi_brekhni_yak_u_norvegii_pereviryayut_fakti (дата звернення: 29.05.2018).
17. Трегуб Г. Девід Кровлі: «Фактчекінг– одна з найцікавіших проблем сучасного світу» [Електронний ресурс] / Г. Трегуб // Тиждень.ua. –

-
-
- 04.12.2016. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Culture/179784> (дата звернення: 04.06.2018).
18. Шкарпова О. Досвід інших: головний фактчек планети. Як перевіряють висловлювання Трампа і Клінтон [Електронний ресурс] / О. Шкарпова, М. Скубенко // Детектор медіа. – 19.10.2016. – Режим доступу: <http://detector.media/withoutsection/article/119841/2016-10-19-dosvid-inshikh-golovni-faktchek-planeti-yak-pereviruyut-vislovluyannya-trampa-i-klinton> (дата звернення: 15.04.2018).
  19. Ярошук О. «Журналісти мають менше твітити», – виконавчий директор фактчекінгового проекту PolitFact [Електронний ресурс] / О. Ярошук. // Детектор медіа. – 18.05.2017. – Режим доступу: http://ms.detector.media/web/online_media/zhurnalisti_mayut_menshe_tvititi_vikonavchiy_direktor_faktchekingovogo_proektu_politfact (дата звернення: 01.06.2018).
  20. Facebook співпрацюватиме із журналістами і фактчекерами у перевірці повідомлень – Цукерберг [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 20.11.2016. – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/120753/2016-11-20-facebook-spivpratsyuvatime-iz-zhurnalistami-i-faktchekerami-u-perevirtsi-povidomlen-tsukerberg> (дата звернення: 23.05.2018).
  21. Google виділить £ 150 000 для трьох проектів з фактчекінгу [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 17.11.2016. – Режим доступу: http://ms.detector.media/web/online_media/google_vidilit_150_000_dlya_trokh_proektiv_z_perevir_ki_faktiv (дата звернення: 05.05.2018).
  22. Google перевіряє новини на достовірність по всьому світу [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 07.04.2017. – Режим доступу: http://ms.detector.media/web/IT_companies/google_pereviryaie_novini_na_dostovirnist_po_vsomu_svitu (дата звернення: 15.05.2018).
  23. StopFake[Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Stop_Fake (дата звернення: 08.06.2018).

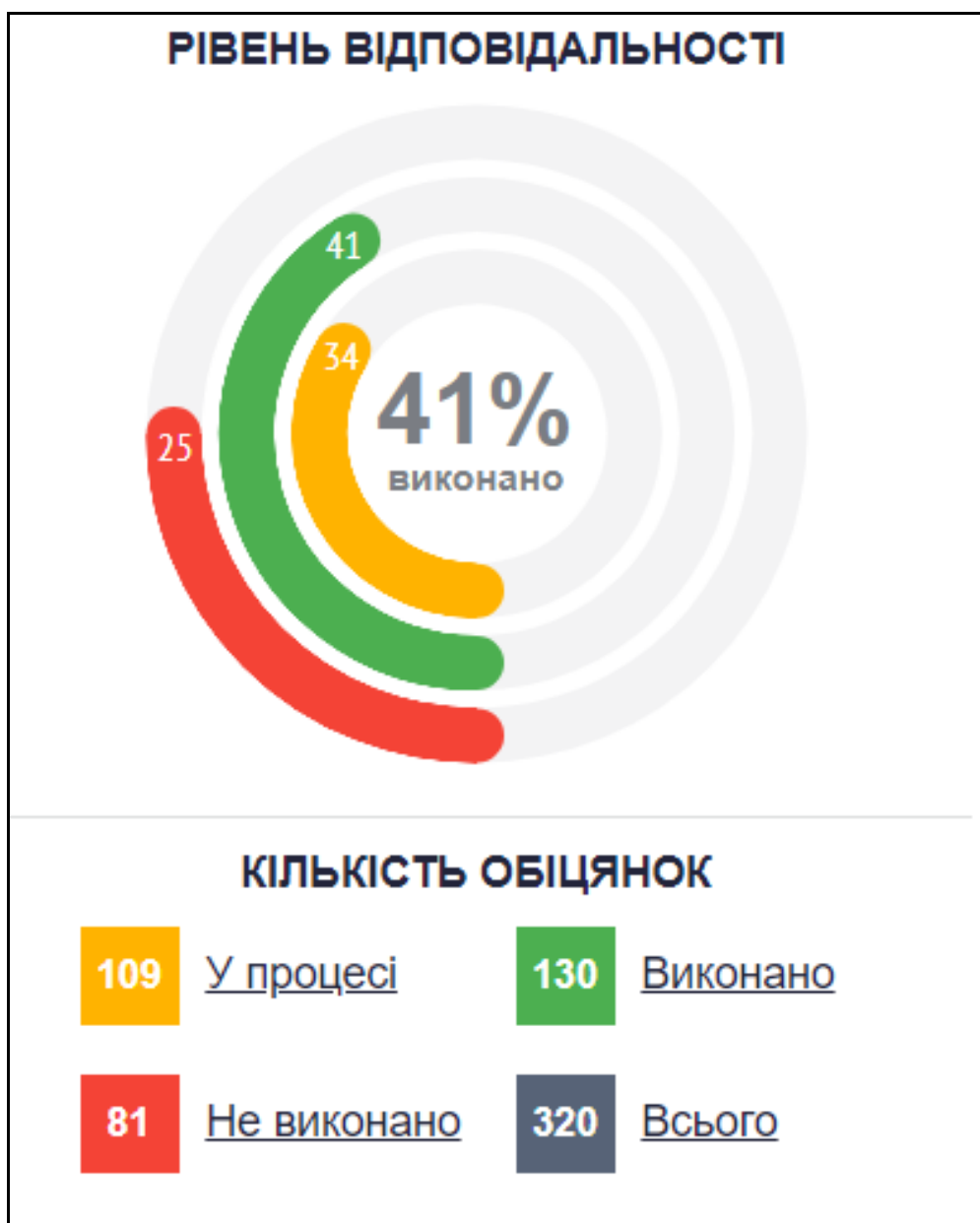
Автор параграфа:

канд. філол. н., ст. викладач каф. журналістики
НПУ імені М. П. Драгоманова
Юлія Полтавець

Рисунок 4.1. Результати перевірки рівня відповідальності політиків / чиновників (Скриншот із сайту slovoidilo.ua)

НАЗВА ВЕРДИКТУ / ХАРАКТЕРИСТИКА
<p style="text-align: center;"> ПРАВДА</p> <ul style="list-style-type: none"> • наведені спікером в заяві факти, цифрові/документальні дані відповідають дійсності; • правильно висвітлені причинно-наслідкові зв'язки, інформація є логічною, присутні посилання на джерела.
<p style="text-align: center;"> НАПІВПРАВДА</p> <ul style="list-style-type: none"> • спікер у цілому обізнаний в темі, орієнтується в її особливостях, проте допускає помилки, неточності; • не до кінця розкриває причинно-наслідкові зв'язки або робить не зовсім правильне їх трактування; • логіка має певні хиби, висновки загалом правильні, проте можуть бути не коректними і не збігатися в деталях чи часі.
<p style="text-align: center;"> БРЕХНЯ</p> <ul style="list-style-type: none"> • заява містить перебільшення/зменшення даних, гіперболізацію події/явища, що не має під собою реального підґрунтя; • факти, причинно-наслідкові зв'язки, логіка — викривлені; • маніпулятивно акцентується увага на потрібних аспектах заяви, «заводяться в тінь» незручні деталі; • використовуються неіснуючі чи спотворені дані з посиланням на джерела, які не мають жодного відношення до озвученої спікером теми.

Рисунок 4.2. Вердикт фактчекера

(з кн: Гороховський О. М. Фактчек як тренд розслідувань: можливості та перспективи: практичний посібник / О. М. Гороховський. – Дніпро : ЛІРА, 2017. – С. 27).

THE BALONEY METER: METHODOLOGY

The Baloney Meter is a project of The Canadian Press that examines the level of accuracy in statements made by politicians. Each claim is researched and assigned a rating based on the following scale:

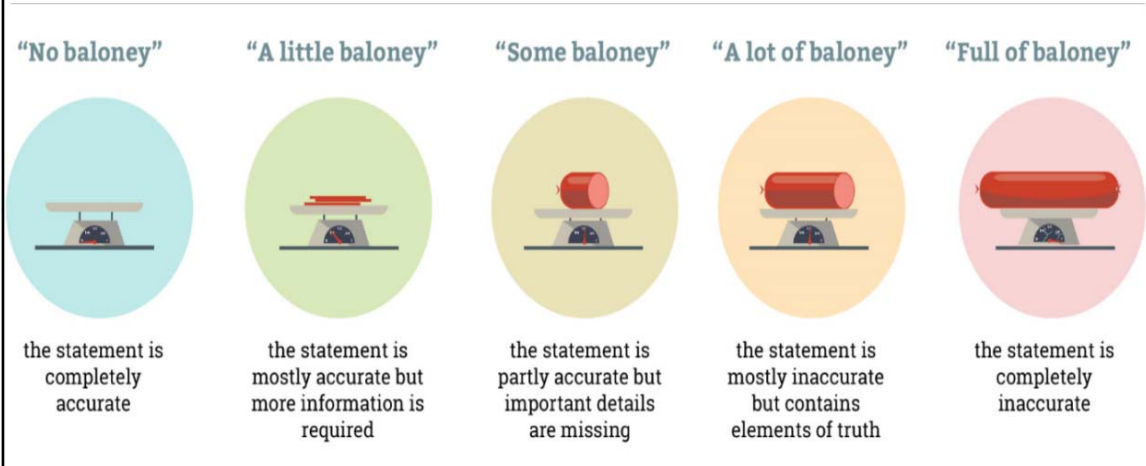

Рисунок 4.3. Шкала правдивості висловлювань від проекту «Baloney Meter»

Рисунок 4.4. Шкала правди проекту «Animal Politico»

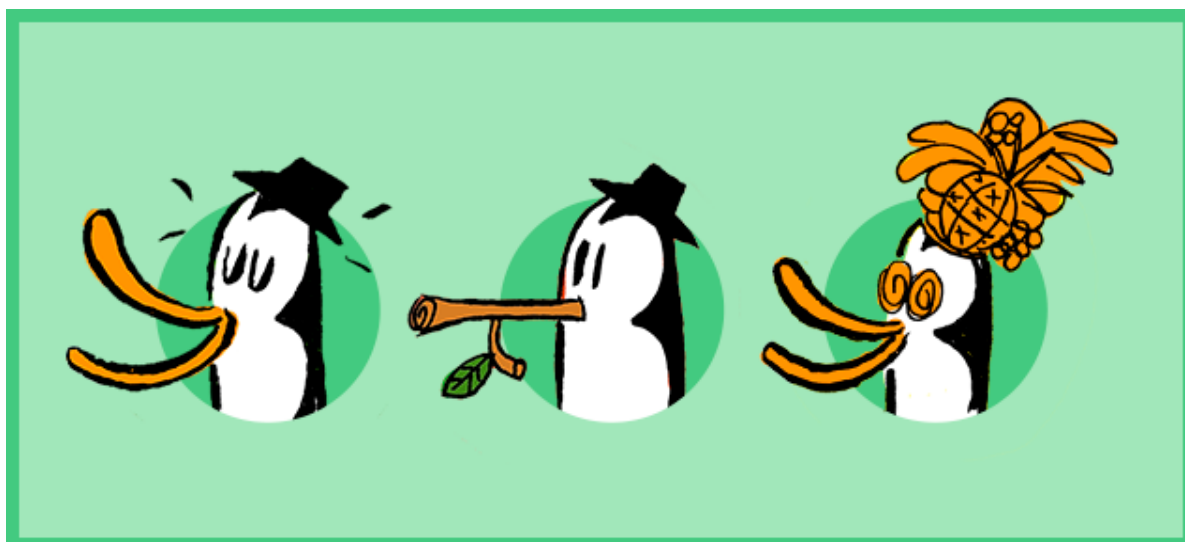

Рисунок 4.5. Позначки правдивості проекту «Лира»

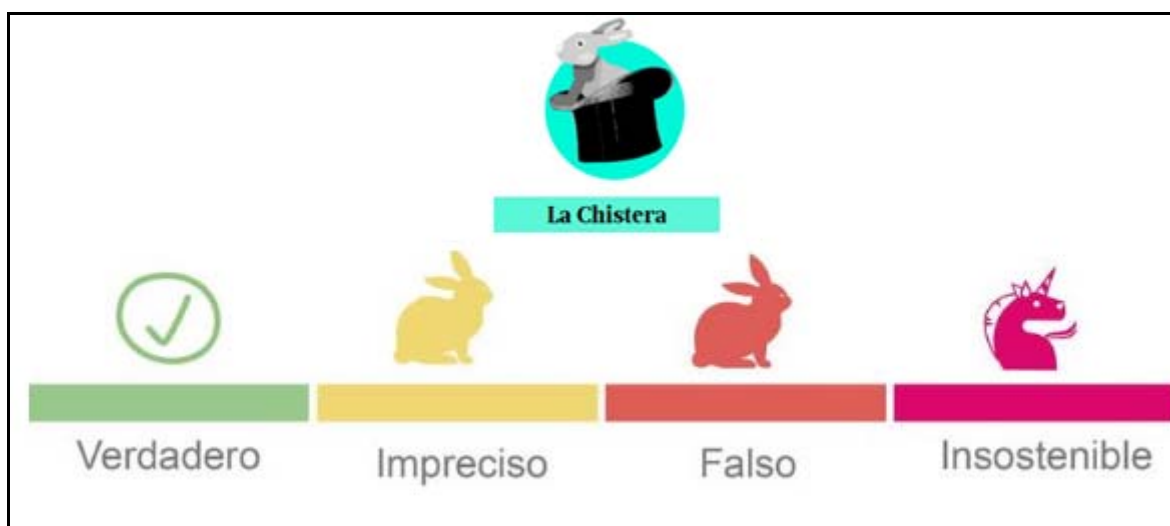

Рисунок 4.6. Логотип і шкала правдивості висловлювань «La Chistera»

ГІБРИДНА ВІЙНА І ЖУРНАЛІСТИКА

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ
МАНІПУЛЮВАННЯ
НАВІЮВАННЯ
ФЕЙКИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ГІБРИДНА ВІЙНА І ЖУРНАЛІСТИКА

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчальний посібник

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2018

УДК 070:355.01-025.26(07)

Г 46

*Рекомендовано Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 14 від 26 червня 2018)*

*За загальною редакцією
доктора філософських наук, професора кафедри журналістики
НПУ ім. М. П. Драгоманова, академіка НА вищої освіти України
В. О. Жадька*

Рецензенти: *Іван Васильович Крупський*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики журналістики Львівського національного університету імені І. Франка;
Ірина Миколаївна Жиленкова, доктор історичних наук, професор кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Авторський колектив:

В. О. Жадько, О. І. Клименко, П. П. Куляс, О. Т. Марків, Ю. С. Полтавець, О. І. Харитоненко, О. В. Харчук, С. В. Шевчук.

Ілюстрація на обкладинці:

Ф. В. Сергеев

Г 46 Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 356 с.

ISBN 978-966-931-181-8

Підготовлений викладачами кафедри журналістики НПУ імені М. П. Драгоманова посібник присвячено питанням інформаційної безпеки, діяльності журналіста в умовах гібридної війни, проблемам медіаосвіти. У книзі чотири розділи, що висвітлюють суть та складові сучасних гібридних протистоянь, їхній інформаційний, інформаційно-психологічний, семантичний, технологічний та силовий аспекти. Видання доповнене термінологічним словником. Посібник призначений для студентів спеціальності «Журналістика», а також для всіх, хто прагне навчитися критично оцінювати й аналізувати медіаповідомлення та інформацію загалом.

ISBN 978-966-931-181-8

УДК 070:355.01-025.26(07)

© Авторський колектив, 2018

© Сергеев Ф. В., обкладинка, 2018

© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	
Гібридна війна в сучасному світі.	
Що про неї повинен знати журналіст і редактор?	12
Розділ 1	
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ	
§ 1. Визначення, види, актуальні напрямки дослідження інформаційних війн.....	28
§ 2. Інформаційні війни в історії та сучасності: характерні ознаки новітніх протистоянь	64
§ 3. Технології маніпулювання і методики пошуку, відбору, верифікації даних у журналістиці.....	96
§ 4. Фактчекінг у роботі сучасного журналіста – дієвий спосіб протистояння інформаційним загрозам	126
Розділ 2	
СМИСЛОВІ ВІЙНИ В МЕЖАХ ГІБРИДНИХ ПРОТИСТОЯНЬ	
§ 5. Інформаційні та смислові війни: наукові підходи до розмежування понять.....	142
§ 6. «Зброя» смислової війни. Основні інструменти для зміни системи цінностей.....	161
§ 7. Тактика смислових війн і спроби протидії	190
§ 8. Класична журналістика в умовах гібридних воєн: конфлікт теорії і сучасних комунікативних практик.....	202
Розділ 3	
ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ, ТЕХНОЛОГІЧНИЙ І СИЛОВИЙ ВИМІРИ ГІБРИДНИХ ЕКСПАНСІЙ	
§ 9. Інформаційно-психологічні операції: поняття, види, способи використання в умовах гібридної війни.....	229
§ 10. Інформаційно-технологічні атаки і способи захисту кіберпростору: новітні тактики габридних війн.....	246
§ 11. Особливості роботи журналіста в зонах військових конфліктів.....	264

РОЗДІЛ 4

МЕДІАОСВІТА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

§ 12. Роль медіаграмотності в професійному та особистому становленні людини інформаційної епохи	272
§ 13. Формування в майбутніх журналістів культури роботи з інформацією в умовах гібридної війни	290
§ 14. Світові та вітчизняні тенденції розвитку медіаосвіти	305
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	316

Навчальне видання

ГІБРИДНА ВІЙНА І ЖУРНАЛІСТИКА

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчальний посібник

За загальною редакцією

*доктора філософських наук, професора кафедри журналістики
НПУ ім. М. П. Драгоманова, академіка НА вищої освіти України*

В. О. Жадька

Авторський колектив:

Жадько Віктор Олексійович, док. філос. н., проф., зав. каф. журналістики НПУ імені М. П. Драгоманова (§ 2 «Інформаційні війни в історії та сучасності: характерні ознаки новітніх протистоянь»)

Клименко Олександр Іванович, ас. каф. журналістики (§ 3 «Технології маніпулювання і методики пошуку, відбору, верифікації даних у журналістиці»)

Куляс Павло Петрович, канд. іст. н., доц. каф. журналістики (вступ «Гібридні війни в сучасному світі. Що про них повинен знати журналіст і редактор?»)

Марків Олександра Тимофіївна, канд. педагог. н., доц. каф. журналістики (§ 9 «Інформаційні й психологічні операції: поняття, види, способи використання в умовах гібридної війни»; § 12 «Роль медіаграмотності в професійному та особистісному становленні людини інформаційної епохи»; § 13 «Формування в майбутніх журналістів культури роботи з інформацією в умовах гібридної війни»)

Полтавець Юлія Сергіївна, канд. філол. н., ст. викл. каф. журналістики (§ 4 «Фактчекінг у роботі сучасного журналіста – дієвий спосіб протистояння інформаційним загрозам»; § 10 «Інформаційно-технологічні атаки і способи захисту кіберпростору: новітні тактики гібридних війн»)

Харитоненко Олена Іванівна, канд. філол. н., доцент каф. журналістики (§ 1 «Визначення, види, актуальні напрямки дослідження інформаційних війн» – у співавторстві; розділ 2 «Смислові війни в межах гібридних протистоянь»)

Харчук Олена Василівна, канд. філол. н., доцент каф. журналістики (§ 1 «Визначення, види, актуальні напрямки дослідження інформаційних війн» – у співавторстві)

Шевчук Світлана Вікторівна, ас. каф. журналістики (§ 11 «Особливості роботи журналіста в зонах військових конфліктів»; § 14 «Світові та вітчизняні тенденції розвитку медіаосвіти»)

Технічний редактор – Т. С. Меркулова

Макетування – Т. М. Ветраченко

Обкладинка – Ф. В. Сергеев

Підписано до друку 26 червня 2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. др. арк. 22,25. Об.-вид. арк. 17,75.
Наклад 300 прим. Зам. № 397
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002 (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26